

ГАЛИЦЬКІ ЗАРУЧНИКИ З «ДІЯНЬ УГОРЦІВ»: СПРОБА ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Стаття присвячена ретельному аналізу «Діань Угорців» анонімого майстра П. (імовірно, домініканського ченця при дворі «молодшого короля» Бели у Трансильванії) на предмет кількості занотованих у творі випадків передачі мадярам синів-заручників з боку упокорених ними на шляху здобуття «нової батьківщини» володарів. Із кількох десятків такого штибу нотаток лише у трьох Анонім вказав чітку кількість заручників: Володимирський князь передав до рук мадярів двох своїх синів, а галицький і болгарський — по одному. Відомо, що «Діань Угорців» відтворили легендарний прихід мадярів-номадів у Дунайську низовину, накладаючи на події кінця IX — початку X ст. певні шаблони з пізніших історичних подій утвердження чинної королівської династії від Адріатики до Карпат і Прикарпаття та від Татр до Трансильванії. Цей переказ містив цілком реальні історичні події, закамфльовані під епос у характерному на той час стилі origo gentis. Утім, виняткова конкретика при згадці «Діаньми Угорців» володимирських, галицького і болгарського заручників дозволяє бачити у них сучасних (або добре відомих) Анонімові володарів, з якими він міг зустрічатися навіть особисто. Володимирськими заручниками можна вважати дітей князя Романа Мстиславовича — Данила і Василька. Галицький заручник — це, радше, князь Ярослав Володимирович, котрийсь із його онуків, синів-бастардів Володимира Ярославовича, або син Романа Ігоревича, натомість болгарський — імовірно, син Івана Асеня II Коломан. Принаймні запропоновані ідентифікації дозволяють вкотре засумніватися у постанові «Діань Угорців» за правління Бели III, про що найактивніше пишуть в угорській історичній науці. Раціональніше виглядає версія підготовки твору при одному із дворів «молодшого короля» Бели (із 1235 р. — Бели IV) у Трансильванії із остаточним

завершенням тексту поміж 1237/8–1241 рр. Логістику мадярського вимаршу зі Скіфії до Паннонії, вірогідно, Анонім відкорелював на основі тексту домініканського ченця Юліана, посталоого під враженнями від другої поїздки у пошуках «Великої Угорщини».

Ключові слова: Анонім, «Діяння Угорців», Галич, галицькі заручники, Бела IV, історіописання, князь, король.

Немає таємниці у тому, що «Діяння Угорців» (*Gesta Hungarorum*) анонімного майстра П. (*P. dictus magister*), або ж, за іншою версією — анонімного «вищезгаданого майстра» (*predictus magister*) — знаменитий епічний твір (із домішками історії, легенд, переказів) до історії не тільки Угорського королівства. Попри екзистенційну цінність тексту для сучасних громадян Угорщини — мадярів, твір важливий для цілої низки інших країн і народів басейнів річок Дунай і Тиса, теренів перед і за Карпатами. Якщо б не «Діяння Угорців», то навряд чи за понад 300 років у європейському і світовому дискурсі утвердилося б розуміння саме такого образу проникнення кочових мадярів до Європи, з яким ми зустрічаємося в Анонімових сюжетах. Адже саме ця напівлегендарна версія їхньої появи у Дунайській низовині на межі IX–X ст. визначає і сучасний спосіб розуміння середньовічного минулого Угорщини в самій Угорщині та за її межами. До появи Анонімового твору, уцілілий список якого відомий із другої третини XIII ст., про настільки чітку генеалогічну прив'язку мадярів до спадщини держави гунів і їхнього царя Аттіли нам нічого не було відомо. Підсилив цю версію Шимон Кезаї у своїх «Діяннях Гунів і Угорців» (*Gesta Hunnorum et Hungarorum*), що постали поміж 1282–1285 рр. за часів правління короля Володислава IV, прозваного *Половцем*¹. Добре відомо, що двір передостаннього представника Арпадів на королівському престолі був переповнений елітами половецької генези.

Однак «Діяння Угорців» мають вагоме значення для сучасних громадян Словаччини, адже у політичному тілі Угорського королівства як за їхніми предками слов'янами, так і мадярами закріпилося латиномовне

¹ Simonis de Kéza. *Gesta Hungarorum* / A. Domanovszky. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* (дані — SRH) / edendo operi praefuit I. Szentpétery. Budapestini: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica in partem impensarum venientibus Typographiae Reg. Universitatis Litter. Hung. Sumptibus, 1937. Vol. 1. S. 131.

окреслення *Hungari*. Натомість Анонімів твір яскраво описує підкорення номадами на той час існуючих у Дунайській низовині державних утворень. У них нескладно впізнати володіння династії Моймировичів, останній з представників якої в образі Мейн-Марота (*Menemorout*, Моймир II, † 907)² постає серед переліку ворожих мадярам володарів. Анонім не цурався вказати на спільні матримоніальні шлюби³, відзначав синергію обох спільнот у розбудові державного організму⁴, відомого згодом як Угорське королівство (*Regnum Hungariae*). Мадярський і слов'янський складники (доповнені із часом великою кількістю інших — романським, германським, руським тощо) весь час змішувалися, що видно за багатьма ознаками. До прикладу, у перших поколіннях вінценосної династії зустрічаються слов'янські імена (зокрема, Володислав)⁵, що не могло відбутися випадково. Невінченосна знать країни вже з X ст. також складалася із представників різних спільнот⁶.

Разом з тим твір Аноніма торкається сторінок історії багатьох інших країн — Австрії, Хорватії, Сербії, Македонії, Болгарії, Румунії, частково Польщі і, безумовно, України. Для нашої держави це важлива інформація не лише про Київ, волинський Володимир, Галич, а й про розлогі терени українського Закарпаття, тісно поєднаного етнічними, господарськими, культурними ознаками з теренами Прикарпаття на межі IX—X ст. Саме тому свого часу дослідницьку увагу «*Діянням Угорців*» приділив наш Ювіляр, який для пересічного Читача з російськомовного перекладу найважливіші розділи Анонімового твору виконав українською⁷.

Існує доцільність нагадати, що Богдан Томенчук зробив це не випадково. Свого часу 1998 р. вперше на офіційному державному рівні

² P. magistri, qui Anonymus dicitur Gesta Hungarorum / praefatus est textumque recensuit E. Jakubovich, annotations exegeticas adiecit D. Pais. *SRH*. V. 1. S. 59—64, 70, 77, 101—106.

³ Ibidem. S. 93, 105.

⁴ Ibidem. S. 58—59, 62—64, 76, 84, 113.

⁵ Вертнер М. Галицька земля — Русь — Угорщина (X—XIV ст.): проблеми генеалогії та просопографії. *Галич. Збірник наукових праць* / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2024. Серія 2. Вип. 11. С. 72—74.

⁶ Див. до прикладу: Vološčuk M. Rod Hont-Poznanovcov v rusko-uhorských vzťahoch 11.—13. storočia. *Slovenský časopis historický*. 2024. № 1. S. 42—43.

⁷ Томенчук Б. П. З історії першої письмової згадки про Галич в «Діяннях угрів» угорського Аноніма. *Наукові записки Інституту народознавства НАН України*. 1999. Вип. 4. С. 5—9.

відбулися врочистості із відзначення 1100-ліття Галича⁸, підставою для яких стала синхронізація текстів із двох творів — «*Повісті Временних літ*» і «*Діань Угорців*». На Києво-Печерських пагорбах кінця XI — першої чверті XII ст. занотували проходження мадярів мимо Києва. Упорядник датував цю подію 898 р. Натомість зі складених століттям пізніше «*Діань Угорців*» довідуємося про деталі недатованого вимаршу номадів на Галич та місячного там перепочинку⁹. Для знаменитої середньовічної столиці

⁸ Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 27 березня 1996 р. № 350 (URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/350-96-%D0%BF#Text> [доступ до ресурсу 31 жовтня 2024 р.]

⁹ «Ідоша Оугре мимо Києвъ горю . еже сѧ зоветь нѣтъ Оугорское . и пришедше къ Днѣпру . сташа вежами . бѣша бо ходѧще ꙗко и Половци . и пришедше ѿ вѣстока . и оустремишасѧ чересь горы великыѧ . иже прѣзвашасѧ горы Оугорскыѧ . и почаша воевати на жѣвущаѧ ту . сѣдѧху бо ту преже Словене . и Волохове . переша землю Волгыньскую . по семъ же Оугре прогнаша Волохы . и наслѣдиша землю ту . и сѣдоша съ Словеньми . покоривше ꙗ подъ сѧ . и ѿтолѣ прозвасѧ земля Оугорська», Ипатьевская летопись. *Полное собрание русских летописей* (далі — ПСРЛ) / с предисловием Б. М. Клосса. Москва : Языки славянской культуры, 2001. Т. 2. Изд. 2. Стб. 18—19. Натомість у Аноніма читаємо: «На четвертый тиждень вождь Алмош прибув зі своїми [людьми. — *М. В.*] до Галицької землі, і там для себе та своїх [людей. — *ред.*] вибрав місце для відпочинку. Коли галицький князь почув про наближення вождя Алмоша, разом із свитою, босоніж пішов йому назустріч, презентуючи вождеві Алмошу різні подарунки, та, відкривши ворота міста Галича, вітав його як гостя. Єдиного свого сина разом із синами еліт землі віддав у заручники. А окрім того, передав герцогові і кожному його воїну десять добірних арабських скакунів, 300 інших коней разом із сідлами й вудилами, 3000 марок сріблом, 200 марок золотом та вишуканий одяг. Після місячного відпочинку у Галичі місцевий князь і його люди, що віддали синів у заручники, звернулися до вождя Алмоша і його оточення з проханням рушити на Захід, перетнути Засніжений ліс у землі Паннонії» («Et in quarta ebdomada dux Almus cum suis in Galiciam venit et ibi requiei locum sibi et suis elegit. Hoc dum Galicie dux audivisset, obviam Almo duci cum omnibus suis nudis pedibus venit et diversa munera ad usum Almi ducis presentavit et aperta porta civitatis Galicie quasi dominum suum proprium hospicio recepit et unicum filium suum cum ceteris filiis primatum regni sui in obsidem dedit et insuper X farisios optimos et CCC equos cum sellis et frenis et tria milia marcarum argenti et CC marcas auri et vestes nobilissimas tam duci quam etiam omnibus militibus suis condonavit. Dum enim dux Almus requiei locum per mensem unum in Galicia habuisset, tunc dux Galicie ceterique consocii sui, quorum filii in obsides positi erant, sic Almum ducem et suos nobiles rogare ceperunt, ut ultra Howos versus occidentem in terram Pannonie descenderent»), P. magistri, qui Anonymus dicitur Gesta Hungarorum. S. 47—48.

такого штибу ювілейні святкування 1998 р. стали, без перебільшення, дуже знаковими. Не випадково на тлі російського вторгнення до України 24 лютого 2022 р. та розв'язаної ще у лютому 2014 р. проти нашої держави гібридної війни артикульований чверть століття тому ювілей однієї із найзнаменитіших столиць і еклезіальних центрів знайшов продовження і 2023 р. Прогресивна українська громадськість і наукова спільнота відзначили 1125-ліття Галича¹⁰, ще раз у ці найскладніші для новітньої української історії часи нагадавши усім у Європі і світі про тяглість у наших землях державних традицій.

Які ж «Діяння Угорців» за структурою і змістом, особливо у важливій для нас частині про землі Русі та русів (рутенів), частина з яких із часом оселилася в Угорщині? Анонімний автор поділив свій твір на пролог і 57 розділів¹¹. Конкретно сходові Європи, Русі — у розрізі української історії — присвячені розділи 1 («Про Скіфію»)¹², 7 («Про їх виселення»)¹³, 8 («Про Рутенію [Русь]»)¹⁴, 9 («Про укладений мир між герцогом і Русами»)¹⁵, 11 («Про міста Володимир і Галич»)¹⁶, 13 («Про твердиню Гунг»)¹⁷. Немало епізодів, цікавих для українського читача, присутні і в інших частинах «Діянъ Угорцівъ». Про 12 рутенських дівчат, подарованих герцогом Арпадом володареві Саланові, йдеться у 14 розділі¹⁸, про руську дружину короля Андрія I — у 15-му¹⁹, про громаду русів, оселених неподалік німецького кордону, переповідає 57-й розділ²⁰. Близько 15% від загальної оповіді Аноніма стосується сюжетів історії Русі та русів (рутенів).

¹⁰ Із цією метою на дев'ятій сесії Івано-Франківської обласної ради від 10 вересня 2021 р. було ухвалено рішення № 230-9/2021 затвердити обласну комплексну програму «Відзначення 1125-річчя від часу першої згадки про місто Галич» на 2022–2023 роки (URL : <https://www.if.gov.ua/regionalni-cilovi-programi/programi-upravlinnya-kulturi-nacionalnostej-ta-religij> [доступ до ресурсу 31 жовтня 2024 р.]

¹¹ P. magistri, qui Anonymus dicitur Gesta Hungarorum. S. 13–118.

¹² Ibidem. S. 34–37.

¹³ Ibidem. S. 41–42.

¹⁴ Ibidem. S. 42–44.

¹⁵ Ibidem. S. 44–46.

¹⁶ Ibidem. S. 47–50.

¹⁷ Ibidem. S. 51–52.

¹⁸ Ibidem. S. 54.

¹⁹ Ibidem. S. 56.

²⁰ Ibidem. S. 113.

Дослідники «*Діань Угорців*» відзначали складність верифікації наведених Анонімом сюжетів, які не підтверджувалися жодними іншими (або майже жодними) історичними джерелами. Без сумніву, в епічній формі автор переповідав читачеві події мадярської появи у Дунайській низовині з перспективи подій, свідками яких був він сам або про які читав у доступному для себе історичному матеріалі. Руські сюжети теми — одні із ключових. Вони фактично слугують «вступом до проблематики» проникнення мадярів до Паннонії. Більше того, нерідко саме вони залишалися в епіцентрі уваги вчених при спробах датувати час появи самого твору. Синхронізація літописного переповідання галицької політики короля Бели III 1188–1189 рр. зі свідченнями Аноніма рідко дозволяли запропонувати інший період написання ним «*Діань Угорців*», аніж наприкінці XII — на самому початку XIII ст.²¹

Однак, на наш погляд, у творі присутні сюжети, які дозволяють обережно переглянути час появи Анонімового твору. Перш за все звертає на себе увагу часто повторюваний в «*Діяннях Угорців*» досвід передачі мадярам у заручники синів володарів та знаті (*filios suos in obsides dederunt*), з якими номади воювали і яких перемагали. Назагал жодної конкретики про імена цих заручників автор не навів, але тричі заручники згадані у розділах 11 і 49, двічі — у 21, 42, 44–45 та 51, а також по одному разу — у 9–10, 12, 20, 29, 33, 37, 50 та 52-му розділах²². Зі стратегії оповіді нам точно відомо, що ці заручники були різними за походженням та за віком людьми. Початок практики взяття заручників, як бачимо з «*Діань Угорців*», було покладено саме в Києві. Поразка від мадярів місцевого не названого за іменем князя і його половецьких союзників змусила його самого і чомусь теж князя Суздаль віддати своїх, не конкретизованих за

²¹ Див. альтернативні погляди: Anonymus. *Gesta Hungarorum*. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről / fordította és jegyzetekkel ellátta D. Pais. Budapest : Magyar Helikon, 1977. Old. 9–11; pop.: Anonymus. *Gesta Hungarorum*. A magyarok cselekedetei / fordította D. Pais, jegyzetek Gy. Györffy, bevezető G. Thoroczkay. Budapest : Szent István társulat, 2003. Old. 6; Anonymus and Master Roger / eds. M. Rady, J. M. Bak, L. Veszprémy. Budapest : CEU, 2010. P. XIX–XXIV; Veszprémy L. *Történetírás és történetírók az Árpád-kori Magyarországon* (XI–XIII. század közepe). *Rerum Fides* / sorozatszerkesztő M. K. Kincses. Budapest : Line Design, 2019. V. 2. Old. 151.

²² P. magistri, qui Anonymus dicitur *Gesta Hungarorum*. S. 45–48, 50, 62–63, 71, 75, 79, 86–87, 90–92, 98–99, 102, 105.

кількістю, синів до рук Алмоша²³. Відсутність конкретики щодо кількості цих заручників — у всіх наступних розділах Анонімового твору, окрім 11-го та 42-го. І це, на нашу думку, найцікавіше, бо, здається, ніколи не привертало спеціальної уваги учених.

У розділі «*Про міста Володимир і Галич*» йдеться про передачу володимирським князем Алмошеві своїх двох (!) синів²⁴, а галицьким — єдиного (!)²⁵. Натомість у розділі «*Про послів володаря Болгарії*» сказано про заволодіння мадярами одним сином болгарського правителя²⁶. На наш погляд, точна кількість дітей начебто упокорених володарів зафіксована Анонімом не випадково. Перед нами абсолютно історичні випадки встановлення чинними угорськими королями різного штибу опікунства та протекторату над нащадками сусідніх володарів, яких Анонім, найімовірніше, якщо не знав особисто, то чув про них при дворі Арпадів.

Практики взяття у почесні заручники дітей володарів відомі віддавна як назагал у країнах латинського Заходу, так і в історії Угорського королівства зокрема. Знаємо про них і в історії Русі XII ст. Промовистим прикладом хронологічно близьких Анонімові випадків слугує хоча б сам Бела III, який під іменем Олексія упродовж 1163–1172 рр. жив у Константинополі, де виховувався та навчався, аби з часом від імені династії Комнінів та за її підтримки зайняти угорський престол. Цей випадок добре вивчений²⁷. Аналогічно в часи другого галицького

²³ «Тоді керівники Русів, а саме з Києва і Суздаль, щоб не позбутися своїх престолів, віддали Алмошеві заручниками своїх синів» («Tunc ducis Ruthenorum, scilicet de Kyev et Sudal, ut ne de sedibus suis expellerentur, filios suos in obsides dederunt Almo duci»), Ibidem. S. 46.

²⁴ «На третій тиждень володимирський князь віддав Алмошеві як заручників **своїх двох синів** [акцент наш. — *М. В.*] та усіх синів вельмож» («in tertia vero ebdomada dux Ladomeriensis duos filios suos cum omnibus filiis iobagionum suorum duci Almo in obsides dedit»), Ibidem. S. 47

²⁵ «**Єдиного свого сина** [акцент наш. — *М. В.*] разом із синами еліт землі віддав у заручники» («unicum filium suum cum ceteris filiis primatum regni sui in obsidem dedit»), Ibidem.

²⁶ «Вони ж [Угорці. — *М. В.*], дбаючи за мир, взяли в заручники **сина** [болгарського володаря. — *М. В.*]» («Illi vero paci faventes proprium filium ducis in pignus accipientes»), Ibidem. S. 86.

²⁷ Makk F. The Arpads and the Comneni Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century. Budapest: Akadémiai kiadó, 1989. P. 87–88. Поп.: Farkas Z. Béla-Alexios jegyessége. *GENEΣIA. Tanulmányok Bollyók János emlékére* / szer. L. Horváth etc. Budapest: Typotex Kiadó, 2004. Old. 271–279.

князювання Романа Мстиславовича на тлі серйозного загострення його стосунків з Рюриком Ростиславовичем він навесні 1205 р. постриг своїх першого тестя, тещу і дружину Предславу в ченці, а Рюрикових синів Володимира і Ростислава як заручників вивіз до Галича, де вони провели певний час²⁸.

При згадці галицького князя Анонім, очевидно, міг мати на увазі сина Володимирка Володаревича († 1153) — Ярослава, прозваного у «*Слові о полку Ігоревім*» *Осмомислом* († 1187). Після тяжкої поразки від об'єднаного війська Гейзи II й Ізяслава Мстиславовича († 1154) 1152 р. під Перемишлем князь Володимирко, вдаючи смертельне поранення, за посередництва угорських еліт випрошував собі милість у короля Угорщини заопікуватися своїм сином — майбутнім володарем Галича — Ярославом: «а сѣна моеѣ прими к собѣ»²⁹. Можна у цьому місці згадати й про сина князя Ярослава Володимирковича — Володимира, який після вигнання з Галича 1188 р. просив Белу III допомогти повернути престол. До Угорського королівства він втік зі своєю співмешканкою-попадею, яка народила йому двох дітей, і чималим майном: «онѣ же оубоѣвъ^с поймавъ злато и сребро много . с дружиною . и женоу свою поимѧ . и **два сѣна** [акцент наш. — *М. В.*] . и еха во Оугръы . ко королеви»³⁰. Однак король не допоміг утікачеві, хоча обіцяв, присягаючи на хресті: «король же бѣ великъ грѣхъ створи(лъ) . крѣтъ целовалъ к Володимероу»³¹. Він всадовив князя із сім'єю до вежі та приставив до них сторожу: «оускочи Володимеръ Ірославичъ . изъ Оугоръ . из вежѣ каменое . тоу бо держашеть и король и с попадькю его . и с **двѣма дѣтѣма** [акцент наш. — *М. В.*]»³². Але після втечі Володимира Ярославовича з-під варти його нащадки-бастарди залишилися, вочевидь, в Угорському королівстві під місцевою

²⁸ «Романъ . ємъ Рюрика . и посла в Києвъ . и постриже в чернци . и женѣ^с и дщерь єѣ . юже бѣ пѣсти^л сна Рюрикова [Ростислава. — *М. В.*] и браѣ єѣ Володимира . а тою погѧ съ собою [...] великий^ж . кнѣзь Всеволо^д свато^м свои^м . Рюрико^м . печалень быѣ . и зѧтемъ свои^м и детми єѣ [...] и посла моужи свои к Романови . в Галичь Романъ^ж послѣша великого кнѣзѧ и зѧтѧ єѣ [Ростислава Рюриковича. — *М. В.*] поустѧ», Лаврентьевская летопись / с предисл. Б. М. Клосса. *ПСРЛ*. Москва: Языки славянской культуры, 2001. Стб. 420—421.

²⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 450.

³⁰ Там само. Стб. 660.

³¹ Там само. Стб. 661.

³² Там само. Стб. 666.

опікою, про деталі чого нам невідомо. Доля їхня також неznана, бо статус цих дітей не дозволяв покликалися на їхні права щодо батьківського престолу. Але для самого Аноніма чим це не сюжет про чергових галицьких заручників Арпадів? Лише у цьому разі йшлося про **двох**, а не **одного**, як сказано у «*Діяннях Угорців*».

Третім, хоча й не настільки однозначним прикладом слугує випадок ув'язнення десь 1209 р. угорським комесом Венедиктом галицького князя Романа Ігоревича: «Андрѣи | же и корол[ъ] оувидѣвъ безаконіе галиц[ъс]кое и мѣтеж[ъ], | и посла Бенедикта съ вои, и ѡша Романа в бани | мыющисѧ»³³. Що важливо, в *Хлебниковському* і *Єрмолаєвському списках* читаємо продовження оповіді у такому поданні: «и посла **их[ъ]** [акцент наш. — *М. В.*] въ оугры». *Іпатіївський список* цієї множини не вживає³⁴. Але насправді складно припустити, щоб до Угорського королівства було відправлено лише князя, а членів родини залишили у Галичі. Ситуація з полоненням Романа Ігоревича викликає деякі алузії з іншим бранцем Арпадів — Володимиром Ярославовичем. Єдина відмінність — ми не знаємо достеменно про існування у князя Романа сина чи синів, гіпотетичних заручників угорського короля³⁵. Єдиний натяк на це міститься у набагато пізнішому за часом створення і непевним щодо достовірності інформації *Никонівському літописі* другої половини XVI ст. при описі сцени схоплення і повішення Ігоревичів у вересні 1210/11 р.³⁶

На відміну від галицького, володимирського князя «*Діань Угорців*» ідентифікувати легше. Це міг бути лише Роман Мстиславович, із загибеллю якого 19 червня 1205 р. удова, маючи на руках двох

³³ Chronica Galiciano-Voliniana (Chronica Romanoviciana) / ed. D. Dąbrowski, A. Jusupović *Monumenta Poloniae historica*. Kraków ; Warszawa: PWN ; PAU, 2017. Nova Series. T. XVI. S. 22.

³⁴ Ibidem. S. 22–23, прим. а.

³⁵ Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2006. С. 407; пор.: Книш Я. Галицька трагедія Ігоревичів. *Галич. Збірник наукових праць* / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2017. Вип. 2. С. 125–126.

³⁶ «[...] изимаша князи своа три Игоревичи, князя Романа Игоревича и братью его, и много биша ихъ, и по улицамъ вояще биша ихъ, и повѣшаша ихъ всѣхъ, и **з женами и з дѣтми ихъ** [акцент наш. — *М. В.*], Лѣтописный сборникъ именуемый Патріаршею или Никоновскою лѣтописью / подг. А. Бычковъ. *ПСРЛ*. Санкт-Петербург : Въ Типографіи Министерства внутреннихъ дѣлъ, 1885. Т. 10. С. 63.

неповнолітніх дітей — Данила († 1264) і Василька († 1269), абсолютно не будучи певною у безпеці своєї сім'ї, зокрема й на волинській батьківщині покійного чоловіка, вдалася під покровительство нещодавно коронованого Андрія II³⁷, який, як відомо, вже мав досвід галицького правління упродовж 1188—1189 рр. Згодом, за часів правління свого старшого брата Емерика († 1204), будучи угорським герцогом та не маючи гарантій отримання престолу, уклав із князем Романом якусь не до кінця зрозумілу за змістом угоду про взаємні зобов'язання щодо опіки над дітьми один одного у разі смерті котрогось із батьків³⁸. При цьому припускаємо, що майбутній «самодержець всієї Русі» при дворі Арпадів асоціювався винятково зі своїми волинськими теренами і аж ніяк — не з галицькими, здобутими 1198/9 р. Вірогідно, нащадки Бели III після втрати ним контролю за Галичем 1189 р. все-таки терпляче чекали нагоди повернути місто під свою владу. Така нагода випала саме після зустрічі Романової удови з Андрієм II у Сяноку, за результатами якої той став титулуватися «королем Галичини і Володимирії» (*Galitie Lodomeriaeque rex*)³⁹. Цей титул не покидав королів Угорщини з усіх наступних династій аж до 1918 р., а у першій половині XIII ст. не раз ставав юридичною підставою втілити задумане на практиці.

Однак опікунство Андрія II над дітьми загиблого 1205 р. князя було різним. При дворі Арпадів на вихованні і вишколі упродовж 1207—1213 рр. (з перервами), як додатковий інструмент впливів у Галицькій землі, перебував саме Данило Романович, а не Василько. Після невдалої спроби Романової удови при підтримці короля закріпитися у Галичі молодший син постійно залишався при ній, поневіряючись між Краківсько-Сандомирською, Галицькою і Волинською землями. При цьому на одному з етапів захисту своїх протезе 1206 р. Андрій II здійснив виправу аж під волинський Володимир⁴⁰. Знову ж таки — чим не черговий сюжет для праці Аноніма?

³⁷ Підсумки див.: Волощук М., Домбровський Д. Князь Данило Романович та угорські королі 1205—1235 рр. (у відповідь Володимирові Александровичу). Частина 1. *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2020. Вип. 33. С. 50—54.

³⁸ Там само. С. 50

³⁹ Там само. С. 45—49.

⁴⁰ Там само. С. 53—54.

Така конкретика Аноніма при вказівці на кількість володимирських і галицьких заручників не могла проникнути до *«Діянь Угорців»* випадково. Нагадаємо, що у всіх інших випадках ми читаємо про узагальнену кількість заручників, переданих мадярам для гарантій дотримання добросусідства. Винятком слугує лише вже згаданий 42-й розділ *«Про послів Володаря Болгарії»*, де сказано про передачу мадярам одного сина болгарського правителя. У цій особі можна спробувати розгледіти народженого 1234 р. сина Івана II Асеня († 1241) і доньки Андрія II Марії — Коломана († 1246)⁴¹. Про нього його рідний дядько, король Угорщини Бела IV († 1270), 1238 р. у листі до папи Григорія IX († 1241) зазначав, що той настільки в усьому слухняний, що його слід вважати радше підданим (sic!), ніж другом⁴². Годі гадати, що цим болгарським заручником міг бути котрийсь із синів царя Симеона (гадано — Анонімового Салана, † 927), на час правління якого упродовж 893—927 рр. припало мадярське переселення до Дунайської низовини. Хоча, як відомо, болгарський цар у дитинстві провів десять років у Константинополі, як почесний заручник, де здобув блискучу освіту і готувався до чернецтва, в якому й отримав своє знане із джерел ім'я⁴³.

Тому під двома синами володимирського князя *«Діянь Угорців»* у жодному разі не варто розуміти двох бастардів Володимира Ярославовича, з матір'ю яких той, за наказом Бели III, перебував певний час під вартою у вежі, здається, Спішського замку. Анонім добре розумів різницю між галицькими і володимирськими володарями, тому його акцент на кількості синів одного й іншого, на наш погляд, не випадковий. Галицьким «заручником» у Анонімовій рецепції міг бути Ярослав Володимирович, чий батько обіцяв передати того до рук короля Гейзи II. Чи це мало місце — нам

⁴¹ Божилов И. Асеневци (1186—1460): генеалогия и просопография. София : Изд-во На Българската Академия на науките, 1985. С. 104—105.

⁴² «[...] sorore nostra filium habet et heredem, et nostris iussionibus sic in omnibus est subiectus, ut non tam amicus, quam subditus videatur», *Vetera Monumenta historica Hungariam sacram Illustrantia* / ed. A. Theiner. Romae: Typis Vaticanis, 1859. Т. 1: (1216—1352). С. 170, № 308.

⁴³ Златарски В. История на Българската държава през средните векове. София: Изд-во «Захарий Стоянов», 2007. Т. 1: Първо Българско царство. Ч. 2: От славянизацията на държавата до падането на Първото царство. С. 279.

невідомо за відсутністю джерел. Не виключено, що у галицькому заручникові варто вбачати чітко не встановленого сина Романа Ігоревича — бранця Арпадів 1209 р. Володимирським князем, чії діти, згідно з «*Діяннями Угорців*», стали заручниками мадярів, могли бути винятково — з волі їхньої матері — сини загиблого 1205 р. Романа Мстиславовича. Наведені особи — це сучасники Аноніма, тому він згадав про їхню кількість. Натомість абсолютна більшість інших описаних у творі не отримала такої ж конкретизації. Причинами цього слугували радше незнання Анонімом імен цих давно померлих людей, коли угорська королівська династія налагоджувала стосунки зі своїми сусідами.

Запропоновані спостереження дозволяють по-іншому глянути насамперед на час постановня «*Діянь Угорців*». Беручи до уваги конкретику кількості отриманих мадярами до своїх рук володимирських заручників, стає зрозумілою неможливість написання Анонімом твору щонайменше *terminus ante quem* 1205–1207 рр. Недвозначна інформація про болгарського заручника радше віддаляє цю перспективу аж до другої половини 30-х рр. XIII ст. Однак у такому разі про якого ж короля Белу могло йтися у пролозі? Адже автор, як відомо, афіліював себе як «колись доброї пам'яті преславного короля Угорщини Бели нотар, майстер, названий П. [повне ім'я відсутнє. — *М. В.*]»⁴⁴. Невже про Белу IV? Більшість учених, головню угорських, ототожнювали Аноніма з естергомським препозитом Петром, каноніком з Буди Петром або ж секешфегерварським препозитом та пізнішим єпископом Дьора Петром. Часом відомі й інші афіліації. А сам текст датували межею XII–XIII ст. До таких відносимо Дюлу Паулера⁴⁵, Шандора Домановського⁴⁶, Лоранда Сілады⁴⁷, Дежью Пайса і Дьордя Дьорффі⁴⁸, Яноша Горвата⁴⁹,

⁴⁴ P. magistri, qui Anonymus dicitur Gesta Hungarorum. S. 33.

⁴⁵ Pauler Gy. Anonymus külföldi vonatkozásai. *Szazadok*. 1883. Evf. 17. Old. 97–98.

⁴⁶ Dománovsky S. Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta. *Századok*. 1933. Év. 67. Old. 163.

⁴⁷ Szilágyi L. A 200 éves Anonymus-kérdés. *Magyar Könyvszemle*. 1946. Év. 70. Old. 21.

⁴⁸ Anonymus. Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Old. 20–22.

⁴⁹ Horváth J. Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblemái. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1954. Old. 235–236.

Дюлу Кріштова⁵⁰, Марту Фонт⁵¹, Габора Тороцкаї⁵², Ласло Веспремі⁵³ і ін.

Насправді дослідників «*Діань Угорців*» чимало і в інших країнах, сторінки історії яких присутні у тексті Аноніма. Немає змоги і потреби переліку всіх. Але при встановленні часу його написання та пошуку автора нам видається цікавим і слушним підхід, запропонований істориком Мартіном Гомзою із Братислави. Аналізуючи зміст посталої, як вважає учений, у 1222–1235 рр. на спішському дворі галицького короля Коломана «*Угорсько-польської хроніки*», словацький професор дійшов висновку про наявність інтелектуальної конкуренції із двором старшого брата Бели — «молодшого короля» упродовж 1214–1235 рр.⁵⁴ Не виключено, що Анонімів твір виник саме під час резидування того у трансильванській Альба Юлії (Дюлафегервар). Тексти «*Діань Угорців*» і «*Угорсько-польської хроніки*» містять відчутні відмінності навколо ідеї походження Угорського королівства⁵⁵. Твір Аноніма відверто «мадяризований», що може свідчити про походження самого автора і вплив на нього оточення «молодшого короля» Бели. «*Угорсько-польська хроніка*» натомість відчутно «слов'янізована». Це також не випадково з огляду на місця резидування Коломана та його оточення — Галицька і Спішська землі,

⁵⁰ Kristó Gy. A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1994. Old. 24; пор.: idem. Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. Budapest : Osiris, 2002. Old. 49–50.

⁵¹ Фонт М. Галич у системі русько-угорських відносин XI–XIII ст. *Галич. Збірник наукових праць* / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2021. Серія 2. Вип. 7. С. 20.

⁵² Anonymus. Gesta Hungarorum. A magyarok cselekedetei. Old. 8–9; пор.: Thoroczkay G. Irások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok. Budapest : L'Harmattan, 2009. Old. 109–111.

⁵³ Anonymus and Master Roger. P. XXI–XXII; Veszprémy L. Op. cit. Old. 154.

⁵⁴ Homza M. Uhorsko-pol'ska kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy. Bratislava : Libri Historiae, Post scriptum, 2009. S. 59–60. Пор.: Haličsko-volynská kronika. Neznáme rozprávanie o rodine kral'ov a kniežat východo-strednej Európy v 13. storočí / eds. M. Homza, N. Malinová. Martin : Matica slovenská, 2019. S. 23–33 (*Haličsko-volynská kronika* a spis Anonymného notára P. *Gesta Hungarorum*), 33–46 (*Haličsko-volynská kronika* a *Uhorsko-pol'ska kronika*).

⁵⁵ Haličsko-volynská kronika. S. 32–40.

території Славонії і Хорватії. Вірогідно, упродовж 1228–1234 рр. (з перервами) не могло скластися такої ж традиції при галицькому дворі третього сина Андрія II — теж Андрія. Цьому не сприяли постійні бойові дії із волинськими супротивниками, які врешті-решт на початку 1234 р. закінчилися смертю угорського принца в обложеному військами Данила Романовича Галичі.

Обмін різного штибу інформацією між Галичем, Спішем і Альба Юлією у 20-х — першій половині 30-х рр. XIII ст. мусив бути постійним. Він віддзеркалений на сторінках літописання, в офіційному діловодстві, пам'ятках епіграфіки тощо. Після полонення і остаточного вигнання з Галича Коломана 1221 р. його старший брат Бела ще щонайменше двічі брав участь у галицьких походах під стіни міста — 1230 і 1232 рр. та втретє разом з батьком Андрієм II мав намір це зробити у серпні 1233 р., втім невдало⁵⁶. До слова, кампанія 1232 р. була вже успішною, адже сягнула аж волинського Володимира, Луцька і Кременця. За її результатами угорський король зумів не тільки поновити герцога Андрія на галицькому престолі, а й укласти вигідну угоду із волинськими елітами, котрі були змушені діяти самотійно за відсутності у країні обох Романовичів⁵⁷. Такі тимчасові угорські звияти Арпадів мали добре віддзеркалюватися при дворах усіх їх представників — Андрія II у Столичному Білгороді (*Alba Regia*, Секешфегерварі), герцогів Бели у Альба Юлії (Дюлафегервар) та Коломана на Спішу. І, гадаємо, віддзеркалилися в алегоричному описі «*Діянь Угорців*» через надання володимирським і галицьким князями своїх чітко названих за кількістю синів у заручники мадярським вождям. Йдеться про перенесення до сюжетної лінії Анонімового твору сучасних авторам подій із конкретизацією окремих акторів цих подій, яких він, найвірогідніше, як ми відзначали вище, міг знати особисто. За такою логікою появу «*Діянь Угорців*» можна датувати

⁵⁶ *Chronica Galiciano-Voliniana*. S. 148–153, 162–167; *pop.*: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* / ed. R. Marsina. Bratislava: Sumptibus Academiae Scientiarum Slovaciae, 1971. T. 1: in de ab anno DCCCC usque ad anno MCCXXXV. S. 295–298, № № 407–408.

⁵⁷ «Мирослав[ъ] же бѣ въ | градѣ; иногда же храброу емоу сжщю, Б[ог]ъ вѣдает[ъ], тогда ж[е] | смжтисѧ оумм[ъ], сътвори миръ с королем[ъ] без совѣта | князѧ Данила и брата его Васил[ъ]ка», *Chronica Galiciano-Voliniana*. S. 166.

1235–1241 рр. Це не нова пропозиція датування. Наші попередники вже звертали свою увагу на те, що пошук мадярами «другої батьківщини» на межі IX–X ст. в рецепції Аноніма дивним чином нагадував логістику другої подорожі домініканця Юліана († після 1237) 1237 р. у пошуках прабатьківщини мадяр – Великої Угорщини (перша мала місце упродовж 1235–1236 рр.)⁵⁸. У такому разі час підготовки «*Діянь Угорців*» може звизитися до 1237/8–1241 рр.

Ким у такому разі міг бути анонімний майстер П., «колись доброї пам'яті преславного короля Угорщини Бели нотар»? На думку згаданого вище М. Гомзи (із відкликанням на деяких попередників), ним був домініканський чернець при дворі «молодшого короля» Бели у Трансильванії⁵⁹. Чернеча належність автора та місіонерське покликання з навернення до християнства половців цілком вписуються у стратегію «*Діянь Угорців*», адже із 1221 р. вплив ордену впевнено закріпився при угорському королівському дворі⁶⁰. В образах наведених у творі мадярських очільників Алмоша і його сина Арпада, на думку М. Гомзи, слід вбачати сучасних Анонімові угорських королів Андрія II та його сина Белу відповідно⁶¹. Ідея ж упокорення половців через навернення до християнства цілковито вписувалася у стратегію закладення спеціального місійного єпископства у Мілково, що припало на період правління у Трансильванії «молодшого короля» Бели⁶².

⁵⁸ Dörrie H. Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen: Die Missionsreisen des fr. Julianus O. P. ins Uralgebiet (1234/5) und nach Rußland (1237) und der Bericht des Erzbischofs Peter über die Tartaren. *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen, 1956. № 6. S. 129.

⁵⁹ Haličsko-volynska kronika. S. 29–30.

⁶⁰ Ibidem. S. 29.

⁶¹ Ibidem. S. 33.

⁶² Spinei V. The Cuman bishopric – genesis and evolution. *The Other Europe in the Middle Ages Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans* / eds. F. Curta with the assistance of R. Kovalev. Leiden; Boston: Brill, 2008. P. 413–456.

Myroslav Voloshchuk (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
**Galician Hostages from «Gesta Hungarorum»:
An Attempt of Identification**

The article is devoted to a thorough analysis of “Gesta Hungarorum” by the anonymous master P. (presumably a Dominican monk at the court of the “younger king” Béla in Transylvania), where a lot of cases of the transfer to the Magyars (while searching for a honfoglalás) the sons of the conquered by them rulers, such hostages, are noted. Anonymous indicated a clear number of hostages only in the three cases: the Prince of Volodymyr gave to Magyars his two sons, and Galician and Bulgarian – one son each. It is very well known that “Gesta Hungarorum” recreated the legendary arrival of the Magyar tribes in the Danube lowlands, imposing on the events of the late 9th – early 10th centuries certain patterns from later historical events of the establishment of the current royal dynasty from the Adriatic Sea to the Carpathians and Subcarpathia and from the Tatra Mountains to Transylvania. This narrative contained completely real historical events camouflaged as an epic in the origo gentis style characteristic of that time. However, the exceptional specificity in mentioning the Volodymyr, Galician, and Bulgarian hostages in the “Gesta Hungarorum” allows us to see them as contemporary (or well-known) rulers to Anonymous, with whom he could even have met in person. The children of Prince Roman Mstyslavovych – Danylo and Vasylo – can be considered hostages of Volodymyr. The Galician hostage is, rather, Prince Yaroslav Volodymyrkovych, one of his grandchildren, bastards of Volodymyr Yaroslavovych, or the son of Roman Igorevych, while the Bulgarian one is probably the son of Tsar Ivan Asen II, Coloman. In any case, the proposed identifications make it possible to once again doubt on the appearance of “Gesta Hungarorum” during the reign of Béla III, which is most actively written about in Hungarian historiography. The version that the work was prepared at one of the courts of the “younger king” Béla (from 1235 – Béla IV) in Transylvania with the final completion of the text between 1237/8–1241 seems more rational. The logistics of the Magyar march from Scythia to Pannonia were probably corroborated by the text of the Dominican monk Julian, written under the impressions of his second journey in search of “Greater Hungary”.

Key words: Anonymous, “Gesta Hungarorum”, Halych, Galician hostages, Béla IV, historiography, Prince, King.

REFERENCES

- Bozhylov, I. (1985). Asenevci (1186–1460): genealogia i prosopografiya [The Asenids (1186–1460): genealogy and prosopography]. Sofia: Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences. 503 p. [in Bulgarian].
- Bychkov, A. (Ed.). (1885). Letopisnyy sbornik, imenuyemyy Patriarsheyu ili Nikonovskoyu letopisyu [Chronicle collection called Patriarchal or Nikon Chronicle]. *Polnoye sobraniye russkikh letopisey* [Complete collection of rus' chronicles]. Saint Petersburg: Typography of the Ministry of Internal Affairs. Vol. 10. [in Old-Russian].
- Dąbrowski, D., Jusupović, A. (Eds.). (2017). Chronica Galiciano-Voliniana (Chronica Romanoviciana) [Galician-Volhynian Chronicle (Chronicle of Romanovich)]. *Monumenta Poloniae historica*. Kraków; Warszawa: PWN; PAU. Nova Series. Vol. XVI. 841 p. [in Old-Ukrainian].
- Domanovszky, A. (Ed.). (1937). Simonis de Kéza. Gesta Hungarorum [Simon of Kéza, Deeds of the Hungarians]. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* [Writers of Hungarian history from the times of the princes and kings of the Árpád dynasty] / ed. I. Szentpétery. Budapest: Academia Litter. Hungarica & Societate Histor. Hungarica, Typographiae Reg. Universitatis Litter. Hung. Vol. 1, S. 129–195. [in Latin].
- Domanovsky, S. (1933). Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta [Anonymus and the Gesta of Géza II]. *Századok*. Vol. 67, pp. 38–54, 163–184. [in Hungarian].
- Dörrie, H. (1956). Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen: Die Missionsreisen des fr. Julianus O.P. ins Uralgebiet (1234/5) und nach Rußland (1237) und der Bericht des Erzbischofs Peter über die Tartaren [Three texts on the history of the Hungarians and Mongols: The missionary journeys of fr. Julian O.P. to the Ural region (1234/5) and to Rus' (1237), and the report of Archbishop Peter on the Tartars]. *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen* [Proceedings of the Academy of Sciences in Göttingen]. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. No. 6, pp. 125–202. [in German].
- Farkas, Z. (2004). Béla-Alexios jegyessége [The betrothal of Béla and Alexios]. *GENESIA. Tanulmányok Bollók János emlékére* [Studies in memory of János Bollók] / ed. L. Horváth et al. Budapest: Typotex Kiadó. pp. 271–279. [in Hungarian].
- Font, M. (2021). Galych u systemi rus'ko-uhors'kykh vidnosyn XI–XIII st. [Halych in the system of Rus'-Hungarian relations in the 11th–13th centuries]. *Halych. Zbirnyk naukovykh prats* [Halych. Scientific work collection] / ed. M. Voloshchuk. Ivano-Frankivsk: Lileya-NV. Series 2, Vol. 7. 256 p. [in Ukrainian].
- Homza, M., Malinovská, N. (Eds.). (2019). Haličsko-volynská kronika. Neznáme rozprávanie o rodine kráľov a kniežat východo-strednej Európy v 13. storočí [Galician-Volhynian Chronicle. Unknown narrative about the fatherland of kings and princes of East-Central Europe in the 13th century]. Martin: Matica slovenská. 412 p. [in Slovak].
- Homza, M. (2009). Uhorsko-poľska kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy [The Hungarian-Polish Chronicle. An underestimated source for the history of Central Europe]. Bratislava: Libri Historiae, Post scriptum. 223 p. [in Slovak].
- Horváth, J. (1954). Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái [Stylistic problems of our Latin-language literature of the Árpádian age]. Budapest: Akadémiai Kiadó. 400 p. [in Hungarian].

Jakubovich, E. (Ed.). (1937). P. magistri, qui Anonymus dicitur Gesta Hungarorum [Master P., called Anonymus, The Deeds of the Hungarians]. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum [Writers of Hungarian history from the times of the princes and kings of the Árpád dynasty]* / ed. I. Szentpétery. Budapest: Academia Litter. Hungarica & Societate Histor. Hungarica, Typographiae Reg. Universitatis Litter. Hung. Vol. 1, S. 13–118. [in Latin].

Kloss, B. (Ed.). (2001). Ipatyevskaya letopis [Hypatian Codex]. *Polnoye sobraniye russkikh letopisey [Complete collection of Rus' chronicles]*. Moskva: Yazyki slavyanskoy kultury. T. 2. Izd. 2. 648 s. [in Slavonic].

Kristó, Gy. (1994). A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig [Historical literature in Hungary from the beginnings to 1241]. Budapest: Akadémiai Kiadó. 157 l. [in Hungarian].

Kristó, Gy. (2002). Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon [Hungarian historiography I. History writing in medieval Hungary]. Budapest: Osiris. 146 l. [in Hungarian].

Kloss, B. (Ed.). (2001). Lavrentyevskaya letopis [Laurentian Codex]. *Polnoye sobraniye russkikh letopisey [Complete collection of Rus' chronicles]*. Moskva: Yazyki slavyanskoy kultury. T. 1. 496 s. [in Slavonic].

Knysh, Y. (2017). Galyc'ka tragediya Igorevychiv [The Galician tragedy of the Igorevich dynasty]. *Halych. Zbirnyk naukovykh prats [Halych. Scientific work collection]* / (ed.) M. Voloshchuk. Ivano-Frankivsk: Lileya-NV. Vyp. 2, S. 117–126. [in Ukrainian].

Makk, F. (1989). The Árpád and the Comneni: Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century. Budapest: Akadémiai Kiadó. 213 p. [in English].

Marsina, R. (1971). Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae [Diplomatic and epistolary codex of Slovakia]. Bratislava: Academia Scientiarum Slovaciae. T. 1: *inde ab anno DCCCXV usque ad anno MCCXXXV*. 504 s. [in Latin].

Pais, D. (Ed.). (1977). Anonymus. Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről [The notary of King Béla's book on the deeds of the Hungarians]. Budapest: Magyar Helikon. 172 l. [in Hungarian].

Pais, D., Györffy, Gy., Thoroczkay, G. (Eds.). (2003). Anonymus. Gesta Hungarorum. A magyarok cselekedetei [The deeds of the Hungarians]. Budapest: Szent István társulat. 132 l. [in Hungarian].

Pauler, Gy. (1883). Anonymus külföldi vonatkozásai [The foreign connections of Anonymus]. Századok [Centuries]. Évf. 17, Old. 97–116. [in Hungarian].

Rady, M., Bak, J. M., Veszprémy, L. (Eds.). (2010). Anonymus and Master Roger. Budapest: CEU. 269 p. [in English].

Spinei, V. (2008). The Cuman bishopric – genesis and evolution. *The Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans* / eds. F. Curta, with R. Kovalev. Leiden; Boston: Brill. P. 413–456. [in English].

Szilágyi, L. (1946). A 200 éves Anonymus-kérdés [The 200-year-old Anonymus question]. *Magyar Könyvszemle [Hungarian Book Review]*. Évf. 70, Old. 5–24. [in Hungarian].

Theiner, A. (Ed.). (1859). Vetera Monumenta historica Hungariam sacram Illustrantia [Old historical monuments illustrating sacred Hungary]. Romae: Typis Vaticanis. T. 1: (1216–1352). 837 s. [in Latin].

Thoroczkay, G. (2009). Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok [Writings on the Árpád era. Historical and historiographical studies]. Budapest: L'Harmattan. 246 l. [in Hungarian].

Tomenchuk, B. (1999). Z istoriyi pershoyi pys'movoyi zgakdy pro Galych v «Diynniakh uhriv» uhors'kogo Anonima [From the history of the first written mention of Halych in the «Deeds of the Hungarians» of the Hungarian Anonymus]. *Naukovi zapysky instytutu narodoznavstva NAN Ukrayiny* [Scientific Notes of the Institute of Ethnology of NAS of Ukraine]. Vyp. 4, S. 5–9. [in Ukrainian].

Veszprémy, L. (2019). Történetírás és történétírók az Árpád-kori Magyarországon (XI–XIII. század közepe) [Historiography and historians in Árpadian Hungary (11th–mid-13th centuries)]. *Rerum Fi* / series ed. M. K. Kincses. Budapest: Line Design. Vol. 2. 464 p. [in Hungarian].

Voloshchuk, M., Dąbrowski, D. (2020). Kniaz' Danylo Romanovych ta uhors'ki koroli 1205–1235 rr. (u vidpovid' Volodymyrovi Aleksandrovychu). Chastyna 1 [Prince Danylo Romanovych and the Hungarian kings, 1205–1235 (in reply to Volodymyr Aleksandrovych). Part 1]. *Galychyna: naukovy i kul'turno-prosvitniy krageznavchyy chasopys* [Halychyna: scientific and cultural-educational local history journal]. Vyp. 33, S. 37–59. [in Ukrainian]. DOI: 10.15330/gal.33.37-59

Vološčuk, M. (2024). Rod Hont-Poznanovcov v rusko-uhorských vzťahoch 11.–13. storočia [The Hont-Poznan dynasty in Rus'–Hungarian relations of the 11th–13th centuries]. *Slovenský časopis historický* [Slovak Historical Journal]. № 1, S. 37–70. [in Slovakian].

Voytovych, L. (2006). Kniazha doba na Rusi: portrety elity [The princely age in Rus': portraits of the elite]. Bila Tserkva: Vydavec' Oleksandr Pshonkivs'kyy. 784 s. [in Ukrainian].

Wertner, M. (2024). Galyc'ka zemlia – Rus' – Uhorshchyna (X–XIV st.): problemy genealogiyi i prosopografiyi [The Galician land – Rus' – Hungary (10th–14th centuries): problems of genealogy and prosopography]. *Halych. Zbirnyk naukovykh prats* [Halych. Scientific work collection] / (ed.) M. Voloshchuk. Ivano-Frankivsk: Lileya-NV. Seria 2, Vyp. 11. 256 s. [in Ukrainian].